

О. А. Кириченко,
д. е. н., професор, УЕП "Крок"
І. В. Кудря,
аспірант, УЕП "Крок"

ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті обґрунтовано концептуальний підхід до формування управління системою фінансової безпеки підприємства з урахуванням галузевих особливостей та джерел фінансування, зазначені шляхи вдосконалення управління системою фінансової безпеки на базі сучасних організаційно-економічних та правових засад і підходи до формування основних елементів управління системою фінансової безпеки та методи її функціональної підтримки.

There were generalized worldwide and domestic experience of research and management of financial safety system. Conceptual approach has been substantiated as for formation of company's financial safety system taking into consideration branch peculiarities and sourcing of financial, grounded the ways of improvement of Management of financial safety system based on modern organizational, and legal foundations as well as towards formation of basic elements of Management of financial safety system, methods of its functional on the basement of controlling.

Ключові слова: фінансова безпека, суб'єкти господарювання, підприємства, фінансовий механізм підприємства, управління системою фінансової безпеки підприємства, фінансова стійкість.

Key words: Financial safety, agents of management, companies, company's financial mechanism, management of company's financial safety system, financial stability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується наявністю значної кількості чинників, які негативно впливають на функціонування держави та підприємства. До таких чинників, крім глобальної економічної кризи варто віднести, насамперед, нестабільність податкового і регуляторного законодавства, інфляційні процеси, недоступність кредитних ресурсів, посилення конкуренції, низький рівень капіталізації фондового ринку, зниження рівня інвестиційної активності, уповільнення платіжного обороту, зростання числа збиткових підприємств. Дія цих чинників викликає аритмію в русі матеріальних і фінансових потоків, призводить до значних втрат і збитків і, як наслідок, втрати підприємством фінансової безпеки. З огляду на це актуальним напрямком стало функціонування українських підприємств є формування системи управління фінансовою безпекою підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сьогодні існує багато досліджень щодо економічної безпеки підприємства, держави та її складових. Як показав наш аналіз, із цієї проблеми опубліковано сьогодні більше ніж тисяча монографій, підручників, наукових статей. Найбільш вагомий вклад у розвиток науки про економічну та фінансову безпеку зробили вітчизняні та зарубіжні вчені й практики, перу яких належать фундаментальні праці з питань економічної безпеки, це: Л.І. Абалкін, Дж.-К. Ван Хорн, Т. Аллісон, К.

Жюгляр, Дж.-Найт, Г. Фостер, Й. Шумпетер, О.І. Баранівський, З.М. Борисенко, О.Ф. Бєлов, І.Ф. Бінько, І.О. Бланк, О.Г. Білорус, О.С. Власюк, З.С. Варналій, С.Б. Воронцов, В.М. Геєць, В.П. Горбулін, В.І. Грушко, А.С. Гальчинський, М.П. Денисенко, В.С. Загорський, М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, Я.А. Жаліло, О.І. Захаров, Л.Л. [1—10]. Разом з тим, не дивлячись на велику кількість публікацій, залишається багато невирішених проблем управління фінансовою безпекою, яка є основною складовою захисту від загроз як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання — підприємств і організацій [8, с. 25—27]. Крім того, ситуацію ускладнює відсутність системності, скоординованості та єдиних поглядів стосовно категорійно-понятійного апарату в цій сфері та обґрунтованих пропозицій щодо впровадження сучасних методів та моделей управління фінансовою безпекою на всіх рівнях управління економікою. Все це і зумовило актуальність вибраної нами теми статті.

Мета дослідження полягає у визначенні: умов та параметрів функціонування управління системою фінансової безпеки підприємства; організаційних форм та показників оцінки управління системою фінансової безпеки підприємства; напрямків удосконалення управління системою фінансової безпеки підприємства.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національна, державна та економічні безпеки як наукові категорії — наріжний камінь щодо забезпечення виживання та стійкого розвитку будь-якої держави.

Визначення їх за допомогою категорій суспільних наук завжди перетворювалося на камінь спотикання. Складний багатокомпонентний характер цих понять є причиною жвавих наукових дискусій, адже від їх розуміння залежить формування державної безпекової стратегії. Ми визначаємо Національну безпеку України — як захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Визначившись з головною категорією, в роботі зроблена спроба знайти адекватне співвідношення між економічною та фінансовою безпекою і їх місцем та роллю в стратегії Національної безпеки України [8, с. 30—31]. Наші дослідження підтвердили відсутність одностайного визначення категорії "економічна безпека", і тому ми можемо запропонувати свій підхід. Відповідно до поняття економічної безпеки держави можна визначити як стан економіки та інституцій влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал, у тому числі і за несприятливих умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів, а відповідно, економічна безпека суб'єкта господарювання — це стан, за якого забезпе-

чується економічний розвиток і стабільність діяльності суб'єкта господарювання, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої й зовнішньої ситуації [4, с. 45].

Важливою структурною складовою економічної безпеки є фінансова безпека, сутність якої полягає в її здатності забезпечувати стійкість економічного розвитку держави; забезпечувати стійкість грошово-кредитної, бюджетної та валютної національної системи та основних їх фінансових параметрів; формувати резерви для пом'якшення впливу світових криз і дій негативних світових чинників на національну економіку; створювати сприятливі умови для збалансованого кругообігу капіталів; ефективно управляти зовнішнім боргом та іноземними інвестиціям; запобігати злочинам у фінансовій сфері, в тому числі легалізації відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Місце фінансової безпеки суб'єктів господарювання в системі загальної безпеки України зображено на рисунку 1 [4, с. 51].

Виходячи з глобального підходу, під фінансовою безпекою підприємства визначимо такий стан фінансових ресурсів, за якого забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність і платоспроможність та фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз. Дослідження підтвердило, що на рівні господарюючих суб'єктів фінансова безпека не стала чинником прибуткової роботи підприємства, її зв'язок з національною безпекою залишається досить віртуальним.

Поняття "фінансова безпека" як самостійний об'єкт дослідження є порівняно новим, і тому нами більш широко сформульована сутність фінансової безпеки підприємства, яка складається із здатності підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію у відповідності з цілями загальної, корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища. Одним із головних чинників організації фінансової безпеки підприємства є її організація управління. Відповідно до цього під управлінням системою фінансової безпеки підприємства розуміється свідомий цілеспрямований вплив із боку суб'єктів управління підприємством і системою його безпеки на суб'єкти безпеки (організація й управління фінансами, планування, контроль і аналіз фінансів, інформаційні ресурси, зовнішньоекономічна діяльність, персонал і т.д.), який здійснюється з метою направлення їх дії на зниження рівня загроз і ризиків, а також попередження небажаних результатів фінансової діяльності [3, с. 75—78].

Управління системою фінансової безпеки будь-якого підприємства (рис. 2) можна розглядати як сукупність відносин фінансової безпеки, реалізованих за допомогою організаційної структури та функцій управління, нормативно-правового й організаційно-економічного забезпечення, процесів реагування на погрози та наявність моделі прийняття рішення залежно від ситуації. Комплекс-

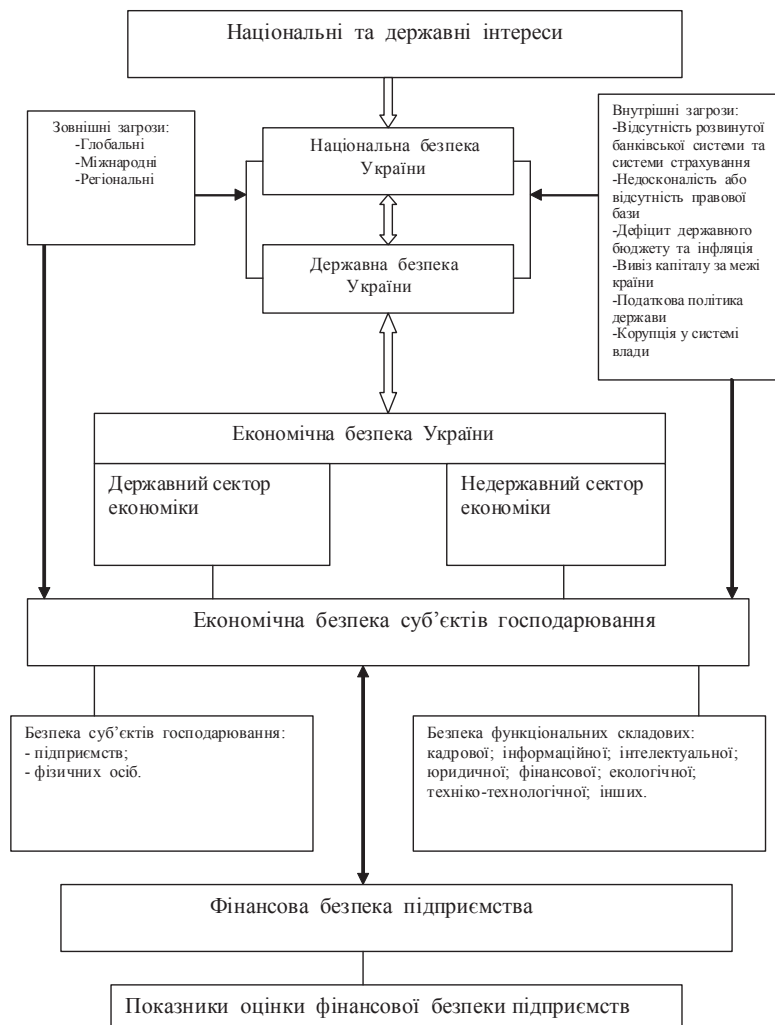

Рис. 1. Місце фінансової безпеки суб'єктів господарювання в системі загальної безпеки України

Джерело: складено авторами.

сна статична модель управління системою фінансової безпеки підприємства може бути описана функцією управління процесами забезпечення фінансової безпеки підприємства:

$$\text{МУЕБР} = f(\text{О, МН, П, МПР} \dots), \quad (1)$$

де f — функція, що припускає наявність цілей в управлінні системою фінансової безпеки підприємства, яка об'єднує всі елементи механізму керування; О — організаційна структура (має бути ієрархія органів, які відповідають за дії, щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства); МН — організаційно-економічна і нормативно-правова база системи управління; П — процеси реагування на загрози; МПР — моделі прийняття рішень для успішного управління системою фінансової безпеки залежно від сформованої ситуації.

Функціонування управління системою фінансової безпеки підприємства передбачає постійну взаємодію функцій управління: керівництва, організації, планування, мотивації, аналізу та контролю в процесі прийняття оптимальних управлінських рішень керівництвом і структурними підрозділами. Зазначено, що вершиною управління системою фінансової безпеки підприємства є застосування сучасних методів фінансового планування і контролю — бюджетування. Перераховані блоки — це механізм управління системою фінансової безпеки підприємства, котрий являє собою організаційний комплекс, який складається з сукупності організаційних, управлінських, технічних, правових та інших заходів, у сукупності, спрямованих на забезпечення безпеки підприємства, захисту законних інтересів його керівництва та інвесторів, сприяння забезпеченню стійкого розвитку підприємства [5, с. 57—61].

Сьогодні кожне підприємство повинно чітко орієнтуватись в складних умовах ринкових відносин, правиль-

но оцінювати виробничий та економічний потенціал, стратегію подальшого розвитку, володіти методикою управління системою фінансової безпеки з метою забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості.

Відповідно до вищезазначеного нами зроблено аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду організації управління системою фінансової безпеки підприємств у різних формах господарювання. Зазначимо, що перші розробки з питань теорії економічної безпеки почали з'являтися в Україні трохи більше п'ятнадцяти років тому назад і створили певний науковий фундамент для подальшої розробки теорії управління економічною безпекою, побудови ефективного управління системою фінансової безпеки підприємств. Національна економічна наука накопичила солідний досвід дослідження фінансової безпеки держави, що вкрай необхідно при проектуванні управління системою фінансової безпеки підприємств. Відповідно до цих досліджень сутність фінансових ризиків підприємства, які на нашу думку, являють собою результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності при ймовірності економічного збитку (фінансових втрат) у силу невизначеності умов його реалізації. Фінансовий ризик є об'єктивним явищем у функціонуванні будь-якого підприємства і супроводжує всі види фінансових операцій та всі напрямки фінансової діяльності. У практичній діяльності кожна фінансова загроза або втрата може кваліфікуватись як фінансовий ризик. Відповідно, ми пропонуємо класифікацію фінансових ризиків за такими основними ознаками: ризик зниження фінансової стабільності; ризик неплатоспроможності; інвестиційний ризик; процентний ризик; валютний ризик; депозитний ризик; податковий ризик; структурний ризик; криміногенний ризик; інші види ризиків.

Відповідно до теоретичних обґрунтувань схем управління ризиками для цілей управління системою фінансової безпеки нами запропоновано бізнес-план із ризик-менеджменту для середньостатистичного підприємства незалежно від галузевого призначення, який включає розділи: фінансова ідеологія підприємства в частині прийняття ризиків; основні види ризиків, що властиві фінансовій діяльності; групування видів фінансових ризиків за ступенем ймовірності їх виникнення і можливого розміру фінансових втрат при настанні ризикового випадку; рекомендовані форми нейтралізації ризиків окремих напрямів фінансової діяльності і основних фінансових операцій; проект бюджету по нейтралізації фінансових ризиків із розрахунком ефективності витрат; проект заходів (з термінами їх здійснення і відповідальними особами) по забезпеченню нейтралізації фінансових ризиків і їх моніторингу. Крім того, запропонована система аналізу, слідом за яким міститься самооцінка і прогнозування фінансового стану підприємства з позицій виконання властивих їм виробничих функцій, вживання заходів захисту цих функцій, від різних проявів зовнішнього і внутрішнього походження, що впливають на потенціал підприємства, створення системи моніторингу індикаторів фінансової безпеки, обґрунтування і встановлення їх порогових значень, розробки заходів протидії фінансовим заг-

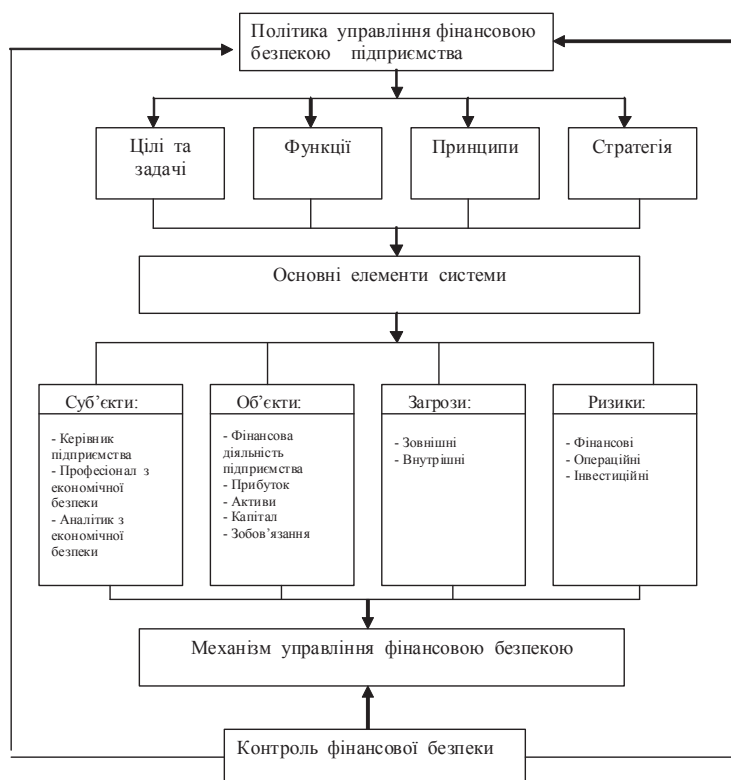

Рис. 2. Управління фінансовою безпекою підприємства

Джерело: складено авторами.

розам. Запропонована система показників, від ступеня адекватності яких залежить оцінка фінансової безпеки підприємства і розробка комплексу ефективних заходів щодо попередження та протидії фінансовій небезпеці, відповідних масштабу й характеру фінансових погроз. У основу побудови цієї системи покладена ідея про прямий зв'язок фінансової безпеки підприємства з його забезпеченістю фінансовими ресурсами, які складаються: з власного основного капіталу; власних оборотних коштів; кредитів і позик (під власні гарантії чи гарантії держави); інвестицій; прямого фінансування з бюджету (державні та комунальні підприємства). Тому метою побудови системи показників фінансової безпеки запропоновані інформаційні джерела безпеки підприємства, які дозволяють: налагодити постійний моніторинг стану фінансової безпеки підприємства; оцінювати рівень фінансової безпеки; аналізувати і визначати чинники впливу на той чи інший стан фінансової безпеки. Ці показники виступають у вигляді абсолютних і відносних величин. Такі індикатори є вхідною інформацією, на якій має ґрунтуватися процес управління системою фінансової безпеки.

На прикладі ряду підприємств авторами розраховані індикатори (граничні значення) показників фінансової безпеки, зроблений аналіз стану фінансової безпеки, виведено коефіцієнт безпеки підприємства, запропонована система відносних показників оцінки фінансової безпеки (табл. 1), дана характеристика значення окремих показників і запропонована модель управління системою фінансової безпеки реального підприємства. Розроблена модель передбачає: бюджетування; організацію виконання бюджетів; фінансову й управлінську звітність; фінансовий контролінг; аналіз та оцінку рівня управління фінансовою безпекою; розробку рекомендацій по підвищенню ефективності управління системою фінансової безпеки [10, с. 127 — 129].

До організаційно-економічного забезпечення управління системою фінансової безпеки підприємства нами віднесена відповідна система внутрішнього нормативного регулювання фінансової безпеки підприємства, яка є формалізованим набором правил, положень, інструкцій, розпорядчих документів по окремих структурних підрозділах та по підприємству в цілому, по окремих сегментах діяльності та інших об'єктах забезпечення безпеки. Ця

система повинна забезпечити єдність методологічних, організаційних, економічних та методичних підходів при реалізації управлінських функцій фінансової безпеки. З цією метою авторами зроблено: визначено перелік внутрішніх нормативних документів, які необхідно розробити, та принципи їх складання; визначені методи забезпечення фінансової безпеки підприємства, адекватні зазначеним ризикам і загрозам; визначені показники контролю й оцінки рівня фінансової безпеки підприємства; визначена методика звітності центрів відповідальності за станом фінансової безпеки підприємства на звітну дату. З іншого боку, фінансова безпека підприємства залежить від наявності правової системи гарантом якої виступає держава. Тому в роботі зроблено аналіз основних законодавчих актів і розроблено рекомендації щодо подальших дій суб'єктів підприємництва відповідно до законодавства. Авторами визначено також основні елементи управління системою фінансової безпеки, які дозволяють більш системно визначити її сутність, котра є важливою складовою економічної безпеки підприємства і являє собою такий стан підприємства, що дозволяє забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді; забезпечує оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства; дозволяє ідентифікувати небезпеки та загрози стану підприємства і розробляти заходи для їх вчасного усунення; дозволяє самостійно розробляти та

Таблиця 1. Показники оцінки фінансової безпеки підприємства

Група показників	Найменування коефіцієнта	Формула	Порогові значення
1. Коефіцієнти структури капіталу	Коефіцієнт автономії	$\frac{\text{Власний Капітал}}{\text{Загальна Сума Капіталу}}$	> 0,5
	Коефіцієнт заборгованості	$\frac{\text{Довгостр. зобов'язання} + \text{Поточні зобов'язання}}{\text{Загальна Сума Капіталу}}$	< 0,4
	Коефіцієнт фінансового ризику	$\frac{\text{Довгостр. зобов'язання} + \text{Поточні зобов'язання}}{\text{Власний Капітал}}$	≤ 0,5
	Коефіцієнт поточної заборгованості	$\frac{\text{Поточні Зобов'язання}}{\text{Загальна Сума Капіталу}}$	< 0,5
2. Коефіцієнти, які відображають рівень ділової активності	Коефіцієнт оборотності активів	$\frac{\text{Дохід від реалізації}}{\text{Загальна Сума Активів}}$	чим вище, тим ефективніше
	Коефіцієнт оборотності капіталу	$\frac{\text{Дохід від реалізації}}{\text{Загальна Сума Капіталу}}$	дивитись динаміку
3. Коефіцієнти рентабельності	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	$\frac{\text{Дохід від реалізації}}{\text{Оборотні Активи}}$	
	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (ROE)	$\frac{\text{Чистий Прибуток}}{\text{Власний Капітал}}$	
	Коефіцієнт рентабельності всіх активів (ROI)	$\frac{\text{Чистий Прибуток}}{\text{Загальна Сума Активів}}$	чим вище, тим ефективніше
4. Коефіцієнти, які показують ефективність використання власних оборотних коштів	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$\frac{\text{Чистий Прибуток}}{\text{Дохід від реалізації}}$	
	Коефіцієнт фінансової стійкості	$\frac{\text{Власний капітал} - \text{Необоротні Активи}}{\text{Власний Капітал}}$	0,4-0,6
5. Коефіцієнти платоспроможності (ліквідності)		$\frac{\text{Власний Капітал} + \text{Довгострокові зобов'язання}}{\text{Загальна Сума Капіталу}}$	чим > тим > маневреність
	Коефіцієнт абсолютної платоспроможності		0,8
	Коефіцієнт поточної платоспроможності	$\frac{\text{Грошові Кошти} + \text{Фінансові Інвестиції}}{\text{Поточні Зобов'язання}}$	> 0,2
	Коефіцієнт співвідношення дебіт. і кредит. заборг.	$\frac{\text{Грошові Кошти} + \text{Фінансові Інвестиції} + \text{Дебет. Заб.}}{\text{Поточні Зобов'язання}}$	> 1
		$\frac{\text{Дебіторська Заборгованість}}{\text{Кредиторська Заборгованість і поточні Заб.}}$	> 1

Джерело: складено авторами.

впроваджувати фінансову стратегію; має бути оцінена кількісними та якісними показниками, які мають граничні значення. Використання системного підходу дозволило структурувати цілі фінансової безпеки, які найбільше впливають на формування організаційної структури та функцій управління. Це: забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу; високої ефективності менеджменту; досягнення високого рівня кваліфікації; мінімізація руйнівного впливу на екологію; якісна правова захищеність усіх аспектів фінансової діяльності; ефективне інформаційне забезпечення та захист комерційної таємниці; ефективна організація безпеки персоналу, капіталу та майна.

ВИСНОВКИ

Основні наукові результати дозволяють вирішити важливе завдання, яке полягає у визначенні основних умов функціонування управління системою фінансової безпеки підприємства, виявленні основних організаційних форм та показників оцінки фінансової безпеки підприємства, виробленні рекомендацій щодо підвищення якості управління системи фінансової безпеки підприємства і зробити наступні висновки і пропозиції.

1. Фінансова безпека є однією з головних складових економічної безпеки держави і передбачає захищеність її інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси України для забезпечення її ефективного соціально-економічного розвитку та оптимального обслуговування фінансових зобов'язань.

2. Фінансова безпека підприємства — це діяльність по управлінню ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та росту його власного капіталу в поточній і стратегічній перспективі.

3. Фінансова безпека підприємства в ринковій економіці, а особливо в умовах глобальної фінансової кризи, повинна плануватись і прогнозуватись. На підприємствах, де діяльність пов'язана з постійними притоками і відтоком грошових коштів, основними індикаторами безпеки є контроль за рухом грошових потоків і їхньої динаміки з метою інноваційно-інвестиційного та соціально-економічного розвитку підприємства. Основним методом забезпечення ефективного планування грошових потоків і базою контролю за їх динамікою є бюджетування як управління процесами створення, розподілу, використання фінансових ресурсів із метою забезпечення розвитку підприємства та його фінансової безпеки.

4. Модель управління системою фінансової безпеки підприємства, яка в загальному вигляді визначається як цілеспрямований процес впливу суб'єкта на об'єкт фінансової безпеки, де в якості об'єкта виступають фінансові ресурси підприємства, а в якості суб'єкта — менеджер або власник підприємства, і в інтегрованій системі визначається сукупність трьох складових: процесу управління, організації управління та інформації. У якості оцінки управління системою фінансової безпеки транспортно-експедиційного підприємства запропоновано коефіцієнт фінансової безпеки, який є пороговим рівнем, нижче котрого підприємство не забезпечує інноваційно-інвестиційний і соціально-економічний розвиток.

5. Поняття фінансової стійкості підприємства як здатність підприємства функціонувати й розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів і пасивів у мінливому внутрішньому і зовнішньому середовищах, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику. Фінансова стійкість у значній мірі залежить від оптимальності структури капіталу (співвідношення власних і позикових коштів), від оптимальності структури капіталу активів підприємства і, в першу чергу, від співвідношення основних та оборотних коштів, а також від зрівноваженості його активів і пасивів за функціональною ознакою. Виділено чотири типи фінансової стійкості підприємства: абсолютна, нормальна, нестійкий фінансовий стан, кризовий стан.

6. Структуризація функціональних цілей фінансової безпеки з метою проектування управління системою фінансової безпеки підприємства, до яких віднесено: забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу, оптимальна та ефективна організаційна структура, належна ефективність корпоративних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, високий рівень кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, якісна правова захищеність, мінімізація екологічних ризиків, забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці, досягнення ефективного рівня інформаційного забезпечення, ефективна організація безпеки персоналу, капіталу та майна, досягнення високої ефективності менеджменту. Загальна модель передумов нормального фінансового розвитку підприємства складається з двох невід'ємних і взаємозалежних складових: фінансової стабільності і стійкості підприємства та його економічної безпеки.

Література:

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). — К.: Національний торговельно-економічний університет, 2004. — 759 с.
 2. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: Нац. інтереси, реал. загрози, стратегія забезпечення. Навч. посіб. Київ. нац.- К.: торг.-еко. ун-т. — К., 2001. — 307 с.
 3. Захаров О.І., Пригунов П.Я. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: Навч. посіб. — К., 2008. — 257 с.
 4. Кириченко О.А., Кім Ю.Г. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці // Актуальні проблеми економіки. — № 12. — 2008. — С. 43—57.
 5. Кім Ю. Г. Формування системи фінансової безпеки транспортно-експедиційного підприємства: Монографія. — К.: ЗАТ "ДОРАДО", 2007. — 170 с.
 6. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Монографія. — К.: КВЩ, 1999. — 464 с.
 7. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: Монографія / Кириченко О.А., Сідак В.С. та ін. — К.: Університет "Крок", 2008. — 403 с.
 8. Сідак В.С., Артемов В.Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в країнах НАТО і ЄС. — К.: Видавництво КНТ, 2007 р. — 179 с.
 9. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: Навч. посіб. / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 192 с.
- Стаття надійшла до редакції 08.04.2009 р.*